

بررسی ضمان پزشک از دیدگاه قانون مجازات اسلامی، قرآن کریم و روایات

نرگس نرگسی خرم‌آباد

چکیده

هدف: پزشکان با توجه به شرایط کاری خود به صورت مداوم در معرض خطا می‌باشند و لازم است که قوانینی در خصوص ضمان پزشکان در صورت بروز این خطاها وضع گردد. پژوهش حاضر با هدف بررسی مواد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، آیات قرآن کریم و روایات پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) مرتبط با بحث ضمان پزشک، انجام شده است.

روش بررسی: پژوهش حاضر به روش مروری روایتی و پس از ارزیابی متون مرتبط با موضوع مطالعه تنظیم شده است.

یافته‌ها: نتایج بیانگر توجه آیات متعدد قرآن به مسئولیت و ضمان (اهمیت مسئله حیات، مسئولیت و پاسخگویی و هماهنگی بین عمل و مسئولیت) و عدم ضمان پزشک (عدم مسئولیت، اضطرار و احسان) است. همچنین در روایات اسلامی نیز مضامینی مانند ضمان و عدم ضمان پزشک (اخذ برائت، اضطرار و احسان) بیان شده است. مفاد قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ نیز دارای مواد و تبصره‌هایی در خصوص ضمان پزشک و عدم ضمان پزشک (عدم مسئولیت، اضطرار و احسان) می‌باشند.

نتیجه‌گیری: در مجموع یافته‌های مطالعه حاضر نشان می‌دهد که مفاد قانون مجازات اسلامی در خصوص ضمان پزشک کاملاً منطبق و هماهنگ با احکام اسلامی است.

واژه‌های کلیدی: قانون مجازات اسلامی، ضمان پزشک، آیات و روایات اسلامی

مقدمه

امروزه در سیستم سلامت بسیاری از کشورها، حقوقی را برای بیماران تعریف نموده‌اند که رعایت آن از سوی ارائه‌دهندگان خدمات بهداشتی-درمانی الزامی است. تعریف این حقوق برای بیماران، وظایفی را برای ارائه‌دهندگان خدمات الزام‌آور می‌کند. به این ترتیب، رعایت حقوق بیماران صرفاً وابسته به سلیقه و میل شخصی ارائه‌دهندگان خدمات و دستورالعمل‌ها و بخش‌نامه‌ها نبوده و سامانه‌های نظارت و ارزشیابی، اجرای بندهند این حقوق را به‌طور مداوم پایش می‌کنند (۱). توجه به حقوق بیمار در بهبودی و تأمین آرامش بیماران بسیار مؤثر است. علاوه بر آن باید توجه داشت که در خدمات بهداشتی و درمانی، بیمار یک طرف مذاکره است (۲) و در طرف دیگر پزشک و کادر درمان می‌باشند. پزشکان در برابر جان انسان‌ها مسئول هستند، اما همواره احتمال خطا و قصور در حرفه پزشکی وجود دارد؛ که می‌تواند منجر به آسیب و یا حتی مرگ بیماران شود (۳). بازدار و سهیلی نجف‌آبادی به نقل از شاه‌محمدی، تعداد موارد خطاهای پزشکی ثبت‌شده در کشور از سال ۹۷ تا مرداد ۱۳۹۸ را نه هزار و ۲۲۵ خطا ذکر می‌کنند (۴). با توجه به موارد بالای بروز خطاهای پزشکی و نیز از آنجاکه بروز این خطاها سبب به خطر افتادن سلامت و جان انسان‌ها می‌شود، لذا همواره موضوع ضمان^۱ پزشک در مباحث اخلاق و حقوق پزشکی مورد توجه بوده است (۳). کلمه ضمان در حقوق اسلامی بیانگر مسئولیت فرد در قبال عملکرد خود و جبران خسارات وارده است و به این معنی است که فردی که مسئولیتی را بر عهده دارد در صورت تخلف در آن مسئولیت، مورد بازخواست و مواخذه قرار می‌گیرد (۵) نکته مهم در بحث ضمان پزشک این است که ضامن بودن پزشکی که دانش و مهارت کافی ندارد و یا در امر طبابت و درمان دچار نقص شده، امری واضح و مورد قبول همگان است، اما مشکل

۱. تعهد

هنگامی است که گاهی اوقات با وجود اینکه پزشک دانش و مهارت کافی دارد و همچنین بدون ایراد هیچ‌گونه خطا و تقصیری در حین معالجه، آسیب و یا صدماتی برای بیماران در طی درمان ایجاد می‌شود و اینجاست که بحث ضمان پزشک به‌عنوان یک چالش مطرح می‌شود (۶). از سوی دیگر رشد و گسترش دامنه علوم پزشکی و پیدایش بیماری‌ها و روش‌های درمانی نوین و خسارات و زیان‌هایی که به دنبال این موارد در بیماران رخ داده است (۷) منجر به ایجاد شکایت‌های متعدد از پزشکان در دادگاه‌های عمومی و سازمان نظام پزشکی شده است و این مسئله نشان می‌دهد که نیاز به وضع قوانین و مقرراتی جهت رسیدگی به تخلفات و قصور پزشکی است تا با اتکا به این قوانین بتوانیم از سلامت و جان بیماران حفاظت کنیم (۸). غفاری و همکاران معتقدند که قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نسبت به قوانین سابق، مشکلاتی که در خصوص برخورد با مسئولیت پزشک وجود داشت را برطرف نموده و قوانین جدید در برخورد با بحث ضمان پزشک قدرت پاسخگویی بهتر و بیشتری دارند (۷). از آنجاکه نظریات فقهی و حقوقی مختلفی در خصوص ضمان پزشک مطرح است و نیز قوانین حقوقی در کشور ما بر اساس موازین اخلاقی و اسلامی تدوین می‌گردد، لذا مقاله حاضر با هدف بررسی مواد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، آیات قرآن کریم و روایات پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) مرتبط با بحث ضمان پزشک، تدوین شده است.

روش بررسی

پژوهش حاضر یک مطالعه مروری روایتی است. به‌منظور انجام این مطالعه، کتب، سایت‌های علمی، مجلات، بانک‌های اطلاعاتی و موتورهای جستجوگر PubMed، MagIran، SID و Google Scholar با استفاده از کلیدواژه‌های «حقوق پزشکی»، «ضمان پزشک»، «قانون مجازات اسلامی»، «آیات قرآن

بررسی ضمان پزشک از دیدگاه قانون مجازات اسلامی...

به‌عنوان یک مسئله پر چالش مطرح است. توجه به جنبه‌های مختلف این مسئله همچنان از مباحث مهم در حوزه اخلاق و حقوق پزشکی در ایران و جهان است. در این مبحث ابتدا آیات قرآن کریم و احادیث مرتبط با ضمان پزشک مطرح شده و سپس بندهایی از قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ در این خصوص، اشاره می‌گردد.

« و » احادیث « مورد بررسی قرار گرفت. مقالات تمام متن و مطالبی که همسو با موضوع مطالعه بود، انتخاب و نکات مورد نظر استخراج و فیش‌برداری شد. در نهایت مقاله حاضر بر اساس اطلاعات کسب‌شده، تدوین شد.

یافته‌ها

امروزه تعهد پزشک و نحوه برخورد با پزشک متخلف

جدول ۱. آیات قرآن و تفاسیر آن‌ها در زمینه مسئولیت و ضمان پزشک

مضمون اصلی	هدف	آیات	تفاسیر
		«وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ؛ وَنَفْسِي رَا كِه خدا حرام کرده (محترم شمرده) جز به حق به قتل نرسانید» (انعام/۱۵۱)	در تفاسیر المیزان، نمونه و کاشف در خصوص این آیه به این نکته که نفس و حیات انسان محترم بوده و هیچ‌کس مگر در موارد شرعی و مجاز اجازه قتل نفس و تجاوز و تعدی به حیات انسان را ندارد اشاره شده است که بیانگر اهمیت و توجه قرآن به حیات انسان و عدم آسیب به آن است (۹-۱۱).
	اهمیت حیات	«أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا؛ هِر كس نفسی را بدون حق و یا بی‌آنکه فساد و فتنه‌ای در زمین کرده، بکشد مثل آن باشد که همه مردم را کشته و هر کس نفسی را حیات بخشد (از مرگ نجات دهد) مثل آن است که همه مردم را حیات بخشیده» (مائده/۳۲).	در تفسیر المیزان در خصوص این آیه به این نکته اشاره می‌شود که آیه مذکور در حقیقت قوم بنی اسرائیل و سایر افرادی را که قصد آسیب رساندن به حیات انسان‌ها را دارند از پیامد این عمل می‌ترساند (۹).
		«وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عِنْدَ مَسْئُولًا؛ و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و دل، همه‌ی این‌ها مسئول خواهند بود» (اسرا/۳۶).	در تفسیر جوامع الجامع در خصوص این آیه به این نکته اشاره می‌شود که اگر انسان در کار یا عملی مهارت ندارد نباید آن را انجام دهد و باید توجه داشت که افراد در برابر کار یا عملی که انجام می‌دهند مسئول هستند و باید پاسخگو باشند (۱۲).
مسئولیت و ضمان پزشک	مسئولیت و پاسخگویی	«وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيه نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا؛ و هر کس چنین کاری [خوردن مال به باطل و قتل نفس] را از روی تجاوز و ستم مرتکب شود، به‌زودی او را در آتشی [آزاددهنده و سوزان] درآوریم؛ و این کاربر خدا آسان است» (نساء/۳۰).	در تفسیر نور در خصوص این آیه به این نکته اشاره می‌شود که اگر فردی از روی ظلم و ستم به مال یا جان دیگران دست‌درازی کند مسئول است و مورد کیفر قرار می‌گیرد همچنین نکته قابل‌توجهی که در این آیه به آن اشاره شده این است که این کیفر با توجه به قصد و نیت فرد خواهد بود (۱۳).
		«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الخُ بِالْخُرِّ وَالْعَيْدُ بِالْعَيْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى؛ ای اهل ایمان بر شما حکم قصاص کشتگان چنین معین گشت که مرد آزاد در مقابل مرد آزاد و بنده را به‌جای بنده و زن را به‌جای زن قصاص توانید کرد» (بقره/۱۷۸).	در تفاسیر المیزان و نور ذیل این آیه به آمده است از آنجاکه دین اسلام دینی جامع است برای افرادی که به جان و حیات انسان‌ها تعدی می‌کنند قصاص را در نظر گرفته است که البته این قصاص بر اساس عدالت بوده و عین آسیب وارده را شامل می‌شود (۹-۱۳). این امر از یک‌سو سبب جلوگیری از تکرار چنین جرمی شده و از سوی دیگر از هدر رفتن خون مظلوم جلوگیری می‌کند (۱۳).
	هماهنگی بین عمل و مسئولیت	«وَكُنْتُمْ عَلَيهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَدْنَ بِالْأَدْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ؛ و ما در تورات بر بنی اسرائیل لازم و مقرر داشتیم که (در قانون قصاص) جان در برابر جان و چشم در مقابل چشم و بینی به‌عوض بینی و گوش به‌جای گوش و دندان در برابر دندان و زخم‌ها را قصاصی است» (مائده/۴۵).	در تفاسیر المیزان و نور ذیل این آیه به آمده است که در اجرای قصاص هیچ‌گونه تبعیضی در نظر گرفته نمی‌شود و فرد مجرم بر اساس جنایتی که مرتکب شده (قتل نفس، قطع عضو، ایجاد زخم) به‌صورت عادلانه مورد تنبیه قرار می‌گیرد (۱۳، ۹).
		«وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا؛ و جزای بدی بدی مانند آن است» (شورا/۴۰).	با توجه به تفسیر المیزان این آیه شریفه بیانگر برابری و تطابق بین خطای وارده و مجازات در نظر گرفته‌شده است (۹).

نرگس نرگسی خرم آباد

مضمون اصلی	هدف	آیات	تفاسیر
عدم مسئولیت خارج از توان		<p>- «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا؛ خداوند هیچ کس را جز به اندازه (توانایی) که به او داده مکلف نمی کند» (طلاق/۷)</p> <p>- «... لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...؛ ما هیچ کس را جز به مقدار طاقتش تکلیف نمی کنیم.» (انعام/۱۵۲)</p> <p>- «... لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...؛ هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی شود.» (بقره/۲۳۳)</p> <p>- «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...؛ خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند.» (بقره/۲۸۶)</p>	<p>در تفاسیر المیزان و نور در خصوص این آیات چنین می خوانیم که خداوند به هرکسی بیشتر از توانایی و قدرتی که به وی داده شده، مسئولیت نمی دهد. بر اساس این آیات انسان در برابر آنچه خارج از توان اوست تکلیفی ندارد (۱۳، ۹).</p>
عدم ضمان پزشک	اضطرار	<p>- «... فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ ولی آن کس که در اضطرار باشد، در صورتی که ستمکار و متجاوز نباشد، گناهی بر او نیست؛ زیرا خداوند آمرزنده ی مهربان است» (بقره/۱۷۳)</p> <p>- «... وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّنَّمْ إِلَيْهِ... إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ؛ ... خداوند آنچه را بر شما حرام کرده خودش به تفصیل برای شما بیان کرده است، مگر آنچه (از محرمات) که به خوردن آن مضطر شدید، ... قطعاً پروردگارت به متجاوزان آگاه تر است» (انعام/۱۱۹)</p> <p>- «... فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ پس هر کس که (به خوردن آن ها) ناچار و مضطر شد، به شرط آنکه از روی سرکشی و بیش از حد ضرورت نباشد، (مانعی ندارد). همانا خداوند تو آمرزنده و مهربان است» (انعام/۱۴۵)</p> <p>- «... فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرٍ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ پس هرگاه کسی در ایام قحطی و سختی از روی اضطرار نه به قصد گناه از آنچه حرام شده مرتکب شود، خدا بخشنده و مهربان است» (مائده/۳)</p> <p>- «... فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ پس هر کس (به خوردن این ها) ناچار شود، بدون آنکه (قصد) تجاوز و تعدی (به حکم خداوند) داشته باشد و یا (از نیاز ضروری) تجاوز کند، (مانعی برای خوردنش نیست) زیرا که خداوند بخشنده مهربان است» (نحل/۱۱۵)</p>	<p>با توجه به تفسیر نور تمامی این آیات شریفه اشاره به این نکته دارند که شرایط اضطرار سبب می شود که مسئولیت و تکلیف فرد ساقط گردد و در این شرایط کیفر گناه بخشیده می شود، البته به شرطی که ظلم و ستمی رخ نداده باشد.</p> <p>همچنین اگرچه اشاره این آیات به اضطرار در خصوص خوراکی ها است اما در ذیل آیه ۱۷۳ سوره مبارکه بقره آمده است که قاعده اضطرار، تنها اختصاص به خوردنی ها ندارد و در خصوص هر مسئله ای پیش آید، قانون را تخفیف می دهد. در این خصوص روایت شده که از امام صادق علیه السلام سؤال کردند که پزشک به مریضی دستور استراحت و خوابیدن داده است، نماز را چه کند؟ امام آیه ۱۷۳ سوره بقره را تلاوت نموده و فرمودند: نماز را خوابیده بخواند (۱۳).</p>
احسان		<p>- «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ برای نیکوکاران هیچ راه مجازات و مواخذه وجود ندارد و خداوند آمرزنده و مهربان است» (توبه/۹۱)</p>	<p>بر اساس تفسیر اثنی عشری احسان در اینجا به صورت عام بوده و بیانگر کسی است که به دیگران نفعی می رساند. تفسیر نمونه نیز بر این مسئله تأکید دارد که هیچ گونه ملامت و سرزنشی برای افرادی که با نیت خیرخواهی و نیکوکاری اقدامی را انجام می دهند، وجود ندارد (۱۴).</p>
		<p>- «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ؛ آیا پاداش نیکی کردن جز نیکی نمودن است» (الرحمن/۶۰)</p>	<p>در تفسیر نمونه ذیل آیه شریفه فوق بیان می شود که منظور از احسان، مفهومی گسترده و شامل هرگونه نیکی در عمل، گفتار و اعتقادات است و بر این اساس فردی که در برابر دیگران اقدام نیکی انجام می دهد، مورد تنبیه و بازخواست قرار نمی گیرد (۱۰).</p>

۱- آیات قرآن کریم

حفظ حیات انسان‌ها از دیدگاه خداوند بسیار دارای اهمیت است. از آنجاکه عملکرد پزشکان و کادر درمان مستقیماً در ارتباط با حیات و سلامت انسان‌ها است، لذا این مسئله مسئولیتی را بر عهده آن‌ها قرار می‌دهد و اگر برخلاف این مسئولیت عمل نمایند، ضامن خواهند بود. خداوند در آیات متعددی از قرآن کریم در خصوص پاسخگو بودن در قبال تصرف در جان و دارایی افراد به صورت مستقیم و یا تلویحی تأکید نموده است (جدول ۱).

۲- روایات اسلامی

۲-۱. ضمان پزشک

مسئله ضمانت پزشکان در روایت متعددی مورد تأکید قرار گرفته است. از رسول خدا (ص) نیز روایت شده است که می‌فرماید: «کسی که بدون اطلاع کافی از علم طب، پزشک شود، ضامن است». امام علی (ع) نیز می‌فرماید: «بر امام واجب است دانشمندان فاسد و پزشکان نادان را زندانی نماید». همچنین از امام صادق (ع) نقل شده که امام علی (ع) در قضاوتشان در مورد پزشک ختنه‌گری که بیش از حد لزوم ناحیه را برش زده و حشفه پسری را بریده بود، وی را در این مورد ضامن دانستند (۱۵). امام صادق (ع) می‌فرماید: «هر کارگر (و صاحب حرفه‌ای) که به وی برای این‌که کاری را درست کند، مزدی دهید، اما آن را خراب کند، ضامن است» (۱۶). همچنین آن حضرت در خصوص ضامن بودن پزشکان در صورت خودداری از رسیدگی و درمان بیماران از حضرت عیسی (ع) نقل می‌کنند: «اگر پزشکی از مداوای مجروح خودداری کند، با واردکننده جرح شریک است» (۱۷).

۲-۲. عدم ضمان پزشک

۲-۲-۱. اخذ برائت

امام علی (ع) می‌فرماید: «اگر پزشک با اجازه و کسب اذن

از بیمار و یا از ولی و بستگان او به معالجه و درمان بپردازد و در اثر آن بیمار بمیرد و یا متحمل زیان سنگینی شود، پزشک ضامن و مسئول نیست؛ زیرا با اذن بیمار به درمان اقدام کرده است» (۱۸). همچنین امام صادق (ع) از حضرت علی (ع) روایت کرده‌اند: «هرکس که به پزشکی یا دامپزشکی می‌پردازد، باید پیش از درمان، از ولی بیمار یا صاحب حیوان برائت جوید وگرنه ضامن است» (۱۵).

۲-۲-۲. اضطرار

در خصوص عدم تعهد در شرایط خاص نیز از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که آن حضرت می‌فرماید: نه چیز از امت من برداشته شده که یکی از آن‌ها، اضطرار است (۱۹).

۲-۳-۲. احسان

در خصوص عدم تعهد بر اساس قاعده احسان نیز امیرالمؤمنین علی (ع) می‌فرماید: «پاداش نیکی را به بدی دادن، نادیده گرفتن نعمت است». همچنین ایشان در نامه به مالک اشتر فرموده‌اند: «نیکوکار و بدکار پیش تو مساوی نباشند؛ زیرا در این صورت به رغبت نیکوکاران به نیکی کم شده و بر بدکاران به بدی تشویق می‌شوند» (۲۰).

همچنین از احمد بن اسحاق؛ نقل شده است: من فرزندی داشتم که مبتلابه سنگ (کلیه یا مثانه) بود. به من گفتند: تنها راه چاره، جراحی است. پس چون او را جراحی کردم، جان سپرد. پس از آن شیعیان گفتند: تو شریک خون فرزندت هستی. لذا نامه‌ای به امام عسکری (ع) نوشتم. امام (ع) در پاسخ فرمودند: ای احمد، در کاری که کرده‌ای چیزی بر عهده‌ات نیست؛ زیرا خواسته‌ای درمانش کنی و اجلس در آن کاری بود که تو انجام دادی (۲۱).

۳. قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲

۳-۱. تعهد پزشک

ماده ۲۹۵- هرگاه کسی فعلی که انجام آن را برعهده گرفته یا وظیفه خاصی را که قانون بر عهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن، جنایتی واقع شود، چنانچه توانایی انجام آن فعل را داشته است. جنایت حاصل به او مستند می‌شود و حسب مورد عمدی، شبه‌عمدی، یا خطای محض است، مانند این که مادر یا دایه‌ای که شیر دادن را برعهده گرفته است، کودک را شیر ندهد یا پزشک یا پرستار وظیفه قانونی خود را ترک کند.

ماده ۴۹۶- پزشک در معالجاتی که دستور انجام آن را به مریض یا پرستار و مانند آن صادر می‌نماید، در صورت تلف یا صدمه بدنی ضامن است مگر آنکه مطابق ماده (۴۹۵) این قانون عمل نماید.

تبصره ۱- در موارد مزبور، هرگاه مریض یا پرستار بداند که دستور اشتباه است و موجب صدمه و تلف می‌شود و باوجود این به دستور عمل کند، پزشک ضامن نیست بلکه صدمه و خسارت مستند به خود مریض یا پرستار است.

تبصره ۲- در قطع عضو یا جراحات ایجادشده در معالجات پزشکی طبق ماده (۴۹۵) این قانون عمل می‌شود.

۳-۲. عدم تعهد پزشک

۳-۲-۱. اخذ براءت

ماده ۴۹۵- هرگاه پزشک در معالجاتی که انجام می‌دهد موجب تلف یا صدمه بدنی گردد، ضامن دیه است مگر آن که عمل او مطابق مقررات پزشکی و موازین فنی باشد یا این که قبل از معالجه براءت گرفته باشد و مرتکب تقصیری هم نشود و چنانچه اخذ براءت از مریض به دلیل نابالغ یا مجنون بودن او، معتبر نباشد و یا تحصیل براءت از او به دلیل بیهوشی و مانند آن ممکن نگردد، براءت از ولی مریض تحصیل می‌شود.

تبصره ۱- در صورت عدم قصور یا تقصیر پزشک در علم

و عمل برای وی ضمان وجود ندارد هرچند براءت اخذ نکرده باشد.

تبصره ۲- ولی بیمار اعم از ولی خاص است مانند پدر و ولی عام که مقام رهبری است. در موارد فقدان یا عدم دسترسی به ولی خاص، رئیس قوه قضائیه با استیذان از مقام رهبری و تفویض اختیار به دادستان‌های مربوطه به اعطای براءت به طبیب اقدام می‌نماید.

۳-۲-۲. اضطرار

ماده ۱۵۲- هر کس هنگام بروز خطر شدید فعلی یا قریب‌الوقوع از قبیل آتش‌سوزی، سیل، طوفان، زلزله یا بیماری به‌منظور حفظ نفس یا مال خود یا دیگری مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌شود قابل مجازات نیست مشروط بر این که خطر را عمداً ایجاد نکند و رفتار ارتكابی با خطر موجود متناسب و برای دفع آن ضرورت داشته باشد.

تبصره - کسانی که حسب وظیفه یا قانون مکلف به مقابله با خطر می‌باشند نمی‌توانند با تمسک به این ماده از ایفای وظایف قانونی خود امتناع نمایند.

ماده ۱۵۸- بندج: هر نوع عمل جراحی یا طبی مشروع که با رضایت شخص یا اولیاء یا سرپرستان یا نمایندگان قانونی وی و رعایت موازین فنی و علمی و نظامات دولتی انجام می‌شود. در موارد فوری اخذ رضایت ضروری نیست.

ماده ۴۹۷- در موارد ضروری که تحصیل براءت ممکن نباشد و پزشک برای نجات مریض طبق مقررات اقدام به معالجه نماید کسی ضامن تلف یا صدمات وارده نیست.

۳-۳-۲. احسان

ماده ۵۱۰- هرگاه شخصی بانگیزه احسان و کمک به دیگری رفتاری را که به جهت حفظ مال، جان، عرض یا ناموس او لازم است، انجام دهد و همان عمل موجب صدمه و یا

بررسی ضمان پزشک از دیدگاه قانون مجازات اسلامی...

خسارت شود در صورت رعایت مقررات قانونی و نکات ایمنی،
ضامن نیست (۲۲).

بحث

بر اساس قوانین، پزشکان با توجه به دانش و مهارت خود
متعهد به ارائه خدمات درمانی به بیماران می‌باشند. اینکه آیا
در صورت ایراد خسارت و صدمه به بیماران پزشکان مسئول
می‌باشند، یکی از مباحثی است که همواره مورد بحث است.
در این خصوص آیات قرآن از یک سو به اهمیت مسئله حیات
انسان می‌پردازد و از سوی دیگر انسان‌ها را در برابر اعمال و
رفتار خود مسئول و پاسخگو می‌داند. حتی در این خصوص
آیات قرآن به بحث هماهنگی بین عمل انجام شده و مجازاتی
که برای افراد در نظر گرفته می‌شود نیز تأکید دارد. همچنین
مسئله مسئولیت و ضمان پزشک صراحتاً در روایات پیامبر اکرم
(ص) و ائمه اطهار (ع) و نیز مواد ۲۹۵ و ۴۹۶ قانون مجازات
اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است.

یکی از مسائلی که در خصوص تعهد پزشک همواره مطرح
است، توجه به این نکته است که آیا پزشکان و کادر درمان
در همه شرایط در قبال آسیب‌های وارده به بیماران مسئول
هستند و آیا در شرایطی که بدون قصد و به صورت غیر عمدی
بیمار دچار صدمه و آسیب شود باز هم پزشک باید پاسخگو بوده
و ضامن است؟ (۲۳، ۲۴). با استناد به آیات قرآن (طلاق / ۷،
انعام / ۱۵۲، اعراف / ۴۲، مؤمنون / ۶۲، بقره / ۲۳۳ و ۲۸۶)
انسان تنها در قبال آنچه در توان و دانش اوست مسئولیت دارد.
نکته قابل توجه این است که داشتن توانایی و اختیار در
زمینه خدمات درمانی ارائه شده، یکی از ملزومات و نکات مهم
در مبحث برائت پزشک است (۲۵، ۲۶). بر این اساس پزشکان
در برابر تعهد و مهارت خود مسئول می‌باشند و مسئولیتی در
برابر مواردی که از تعهدات و توان آن‌ها خارج است، ندارند.

لزوم اخذ برائت از بیماران و عدم مسئولیت پزشکان در روایاتی
که از امام علی (ع) و امام صادق (ع) نقل شده، نیز مورد تأکید
قرار گرفته است. ماده ۴۹۵ قانون مجازات اسلامی نیز به مسئله
عدم ضمان پزشک در صورت اخذ برائت از بیمار پرداخته است.
با توجه به آیات قرآن اگر فردی به حکم ضرورت مرتکب
اقدامی مجرمانه شود، مورد عتاب و سرزنش قرار نمی‌گیرد.
این مسئله که تحت عنوان قاعده اضطرار نامیده می‌شود،
یکی از شرایط ایجاد عدم ضمان و مسئولیت پزشک است؛ که
در حدیث پیامبر اکرم (ص) که اضطرار را یکی از موارد رفع
تکلیف از انسان معرفی می‌نمایند، نیز به آن اشاره شده است.
همچنین قانون‌گذار در بند ج ماده ۱۵۸ و مواد ۱۵۲ و ۴۹۷
قانون مجازات اسلامی، عدم ضمان پزشک را حتی بدون اخذ
رضایت و برائت در شرایط اضطراری مطرح نموده است. در این
خصوص نکته قابل تأمل، توجه آیات قرآن به این مسئله است که
شرایط اضطرار نه تنها نباید به عمد ایجاد شده باشد، بلکه ناشی
از قصور فرد نیز نباشد.

یکی از نکات مهم در بحث تعهد، مسئله احسان است که
تحت عنوان قاعده احسان در فقه از آن یاد می‌شود. منشأ
قاعده احسان را آیه ۹۱ سوره توبه و ۶۰ سوره الرحمن،
می‌دانند. بر این اساس اگر شخصی اقدامی با انگیزه خدمت
به دیگران انجام دهد، ولی منجر به بروز صدمه و آسیب به
دیگران گردد، ضامن نبوده و مسئولیتی ندارد (۲۷). روایاتی
نیز که در این زمینه نقل شده است، به ویژه ماجرای منصوب
به احمد بن اسحاق و دستوری که امام حسن عسکری در این
خصوص داده‌اند، بیانگر این مطلب است که فرد احسان کننده
قابل مجازات و سرزنش نیست. قانون مجازات اسلامی نیز با در
نظر گرفتن این مسئله در ماده ۵۱۰ بر این نکته تأکید داشته
و به شرط رعایت قوانین و نکات ایمنی، حکم بر عدم ضمان
احسان کننده می‌دهد.

نتیجه‌گیری

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد قانون‌گذار در تدوین مواد قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مربوط به تعهد پزشک، به منابع اسلامی توجه نموده و مواردی که در آیات و روایات اسلامی مورد تأکید قرار گرفته، در قانون لحاظ شده است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مفاد قانون مجازات اسلامی در خصوص تعهد پزشک منطبق و هماهنگ با احکام اسلامی می‌باشند.

همچنین باید توجه داشت از آنجا که عدم آگاهی در خصوص این قوانین منجر به بروز مشکلاتی برای بیماران، کارکنان درمانی اعم از پزشک، پرستار، ماما و... و نیز مراکز ارائه‌دهنده خدمات بهداشتی و درمانی می‌شود، لذا توصیه می‌شود که این قوانین در قالب دوره‌های ضمن خدمت و آموزش مداوم، به پزشکان و سایر اعضای کادر درمان آموزش داده شود.

References

The Holy Quran

1. Jolae S, Haji Babaei F. Patient rights. Encyclopedia of Islamic Medical Ethics. 2023; 1-18. [Persian]
2. Akbari L, Bagheri M, Baghersad Z, Aseman Razaat N. Evaluation of the observance of patients' rights in the selected hospitals of Isfahan University of Medical Sciences. MLJ. 2015; 9 (33):175-196. [Persian]
3. Bazdar, A, Sohaili Najafabadi S. Compulsory guarantee of the doctor against the patient. Ghanoonyar. 2021; 5 (18). [Persian]
4. Sadi HA, Ahmadi MA, Khodayar H. Fundamentals of quit-tance and responsibility in case of committing an error in Shiite Jurisprudence. Journal of Medical Figh. 2010; 2(3, 4): 85- 134. [Persian]
5. Akbarzadeh R, Adhami S. Territory and effects of the condition of non-responsibility from the perspective of Imami jurisprudence. Modern Jurisprudence and Law. 2021; 2(7): 106-87. [Persian]
6. Hosseinpour Kh. Mousavi SFA. Physician's warranty from the perspective of Imami jurisprudence .International Legal Research Journal. 2017; 10(36): 99-136. [Persian]
7. Ghaffari S, Ebrahimian N, Ghasemi M, Abbaslu B. Comparative Study of Changes in the Islamic Penal Code Regarding the Responsibility of the Physician. Iran J Med Law. 2019; 13(49): 37-63. [Persian]
8. Darvish Moghadam M. legal review of medical liability and methods to prevent medical malpractice. International conference on political science law and Islamic education. June 21, 2016. Qarchak. Iran. [Persian]
9. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Society of Seminary Teachers; 1995. [Persian]
10. Makarem shirazi N. Tafsire nomoneh. Tehran: Dar-al-Kitab al- Islamiya; 1995. [Persian]
11. Mughniyeh MJ. Tafsir al-Kashif. Qom: Dar al-Kitab al-Islami; 2003. [Persian]
12. Al-Tabarsi, F. Tafsir Jamee Al-Javamee. Kuwait: publica-tions of the Arab Book Union; 2001. [Persian]
13. Qaraati M. Tafsir Noor. Tehran: Cultural Center of Quranic Lessons; 2006. [Persian]
14. Hosseini Shah Abd al-Azimi HbA. Tafsir Eznaashri. Teh-ran: Miqat Publications; 1984. [Persian]
15. Horr-e-Ameli MH. Wasael Shi'a. Qom: Al-al-beyt, Vol 19; 1995. [Persian]
16. Sabegh S. Fiqh al-Sunnah. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi. vol 2; 1998. [Persian]
17. Azhir, HR. Behesht Kafi (translation of Roze Kafi. 6th edition. Qom: Sarvar; 2018. [Persian]
18. Esfahani, MH. Bohos fi Al -fegh, Qom: Al-Nashar Al-Islami; 1991. [Persian]
19. Abhary H, Farzanegan M, Zohori S. The Legal and Ju-ridical Study of the Concept and Conditions of Necessity and its Effect on Civil Liability. Islamic Law & Jurispru-dence Researches Journal. 2018; 14(1): 51-66. [Persian]
20. Nasuri M. Ehsan Rule and its role in exemption from compensation. Shebak. 2019; 5(3): 91- 100. [Persian]
21. Horr-e-Ameli MH. [Wasael Shi'a]. Qom: Al-al-beyt, Vol 29; 1995. [Persian]
22. Rezaei SH. Book of Islamic Penal Code adopted in 1/2/1392. Tehran: ghanoonyar; 2016. [Persian]
23. Golbandi Haqiqat S. Medical Liability Between Islamic Republic of Iran and Italy. Ahrar Private Law Bi-quarterly Research Journal. 2023; 4(7): 116-129. [Persian]
24. Ahmadpour Aliabadi M, Sheidaei Gorchin Ghaleh M, Ghiyasi R. Analysis of Quranic and Legal Evidences of Responsibility of Physicians and Paramedics in the Legal System of Iran and Common Law. Journal of Quran and Medicine. 2021; 6(3): 99-111. [Persian]
25. Abbasi M. Analyzing the Concept of Consent and the Theory of Innocence from Medical Law Aspect. Iranian Journal of Surgery. 2023; 30(3-4). [Persian]
26. Pourhashemi, E. The limits of the criminal responsibil-ity of doctors and the guarantee of its implementation in the Islamic Penal Code and the Iranian criminal system. Applied Research in Jurisprudence and Law. 2022; 2(1), 139-167. [Persian]
27. Ahmadpour Ali Abadi M, Sheidaei Gourchin Ghale M, Ghiyasi R. Analyzing the criminal liability of doctors and paramedics with emphasis on the Quranic rule of be-nevolence. Journal of Quran and Medicine. 2023; 8(1): 119-131. [Persian]

Evaluation of the Physician's liability from the Perspective of Islamic Penal Code, Verses and Narrations

Narges Nargesi Khoramabad1*

Abstract

Objective: Due to the nature of their working conditions, doctors are frequently exposed to making errors. It is necessary to establish laws regarding the guarantee of doctors in case of medical errors. The aim of this study was to examine the articles of the Islamic Penal Code approved in 2013, as well as the verses of the Holy Quran and the traditions of the Holy Prophet (PBUH) and the Imams of Athar (PBUH) related to the physician's liability.

Methods and Materials: The current research is organized using a narrative review method. After evaluating texts related to the study subject, we prepared the present study.

Results: The results show that many verses of the Qur'an focus on doctor's responsibility (emphasize the importance of life, accountability, and the harmony between action and responsibility) and physician's non-liability (non-responsibility, emergency, and benevolence). Themes such as the liability and non-liability of the physician (innocence, emergency, and benevolence) have also been expressed in Islamic traditions. The 2013 Islamic Penal Code includes provisions that address the physician's liability, as well as the physician's non-liability (which includes non-responsibility, urgency, and benevolence).

Conclusion: Overall, the findings of the present study demonstrate that the provisions of the Islamic Penal Code regarding the physician's liability align perfectly with Islamic laws.

Keywords: Islamic Penal Code, Islamic Verses and Narrations, Physician's liability

1*.Instructor, Social Determinants of Health Research Center, Poledokhtar School of Nursing, Lorestan University of Medical Sciences, Khorramabad, Iran. nargesi_k@yahoo.com